

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ YILLIK RAPORLARINDA DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE DIŞ İLİŞKİLER

Yasemin Doğaner*

Özet

Çalışma İngiliz büyükelçiliği yıllık raporlarında incelenen dönemin dış politikası üzerinedir. Tek partili iktidar sonrası yaşananlar her açıdan batının dikkatini çekmiştir. Dönemin en önemli dış politik gelişmeleri arasında Türkiye'nin NATO'ya girişi, Kore Savaşı, Balkan Paktı, Bağdat Paktı ve Kıbrıs Sorunu gibi konular bulunmaktadır. Büyükelçilik raporlarında bahsi geçen konularla ilgili Türkiye'nin tavrı, İngiltere ile olan ilişkiler ve Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkileri bağlamında ele alınmış ve çoğunlukla da uyguladığı siyaset bakımından takdir edilen bir dış politika anlayışı sergilediği ifade edilmiştir. Bir önceki döneme göre Demokrat Partinin dış politikasında büyük bir değişiklik olmamakla birlikte bu dönemin yöneticilerinin daha aktif ve yine daha önce olduğu gibi barış yanlısı bir politika izlediği vurgulanan konular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Dış Politika, Türk-İngiliz İlişkileri, NATO, Kıbrıs Sorunu

Summary

Foreign Relations of Turkey During The Time of Democrat Party In English Annual Reports

The external and the internal policy and the economic relations of Turkey are the main topics of English Annual Reports. In this study, it is tried to examine the external policies of Turkey during the time of Democrat Party mentioned in reports. Turkey's membership to NATO, Korean War, Balkan and Baghdad Pacts and Cyprus problem are the main subject of that period. In the reports Turkey's approach to these subjects and the relations between Turkey and England and the other countries are examined and it is evaluated that Turkey's foreign policy must be admired. Later, it is pointed out that although DP did not bring about, a great change in foreign policy, and so have a peaceful policy, the politicians of that period were more active than the last period's.

Key words: Democrat Party, Foreign Policy, Relations between Turkey and England, NATO, Cyprus Problem

İngiliz Büyükelçiliği tarafından hazırlanan Türkiye'nin siyasi, sosyal, ekonomik, askeri, kültürel ve dış politikası hakkında bilgiler içeren yıllık raporlardan 1950-1960 yılları arasındaki döneme ait olan kısmında yer alan dış ilişkiler konusu bu makalede incelenecektir¹. Raporlar İç İşleri, Dış Gelişmeler ve Ekonomik Gelişmeler vb. alt başlıklar halinde Türkiye'de bulunan İngiliz elçisinin ilgili yıl içerisinde daha önce farklı konularda hazırlanan ayrıntılı raporların topluca değerlendirilmesidir^{**}. İncelediğimiz döneme ilişkin raporların iç işleri ve ekonomik gelişmelerle ilgili olan kısımları daha önce incelenmiş ve makale olarak

*Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi.

¹ Aynı bağlamda daha önceki dönemlere ilişkin olarak yapılan çalışmalar için bkz. Mustafa Yılmaz, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1935-1938)", *Beşinci Uluslar arası Atatürk Kongresi 8-12 Aralık 2003*, Yay. Haz. Mustafa Cöçce vd., C1, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, s.635-646; Yasemin Doğaner, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1932-1934)", a.g.e, s.647-660; Yonca Anzerlioğlu, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1929-1931)", a.g.e., s.661-674.

** Raporların temini konusunda gösterdiği ilgi için hocam Prof.Dr. Mustafa Yılmaz'a teşekkürü borç bilmekteyim.

yayınlanmış². Demokrat Parti döneminde yazılan raporlar daha önceki yıllara göre oldukça hacimli olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın amacı dönemin dış politik gelişmeleri arasında bulunan Türkiye'nin NATO'ya girişi, Balkan ve Bağdat Paktı, Kıbrıs Sorunu vb. konularda yaşanan gelişmeleri ayrıntıları ile inceleyerek anlatmak olmayıp, bahsi geçen konuların Büyükelçilik raporlarına nasıl yansdığı üzerinedir.

1950 yılı bilindiği gibi Türkiye'de tek parti iktidarının sona erdiği ve Demokrat Partinin iktidarı devraldığı önemli bir yıldır. Bu durumun Büyükelçilik raporlarından İngiltere'nin de dikkatini çektiği ve yakından takip edilen bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim rapor; "1950 Türkiye'nin gelişmesindeki en önemli yıllardan birisiydi, Atatürk'ün yükselişinden ve CHP'nin 27 yıllık tek parti sisteminin bitişinden itibaren gerçek anlamda ilk kez özgür seçimler yapıldı" denilerek başlıyordu³.

Yıllık raporlarda ele alınış biçimine göre 1950 yılında Türkiye'deki en önemli dış politik gelişmeler, Türkiye'nin NATO'ya girme konusundaki arayışları ile Kore'ye asker gönderilmesidir⁴. Rapora göre Türkiye, Batı ile ittifaka girme arayışını her geçen gün artırarak sürdürmekteydi ve DP hükümetinin politikası seleflerine göre biraz daha farklıydı ve buna göre de Türk-Amerikan ilişkileri, Türk-İngiliz ilişkilerinden önce geliyordu. Hatta DP, CHP'yi Batılı müttefiklerle daha yakın ilişkiler kurmamakla eleştiriyordu. DP'den Türkiye'nin güvenliğini sağlama konusunda daha etkin olması bekleniyordu. İngiltere, Amerika ve Fransa hükümetleri 19 Mayıs'ta Türkiye'nin güvenliği ile ilgili bir deklarasyon yayımlamış, bunun üzerine Menderes 29 Mayıs'taki konuşmasında Türkiye'nin daha geniş garantiler konusunda niyetli olduğuna, ülkenin yakın doğu ülkeleriyle sıcak ilişkilerde bulunduğuna, Türkiye'nin dostlarının ve müttefiklerinin Doğu Akdeniz'in güvenliğine önem vermeleri gerektiğine yer vermişti. NATO, savunma sistemi ile bağlantılı olarak bazı Doğu Akdeniz paktlarına yer veriyordu. Ağustos ayı başlarında Kore'ye asker gönderme kararının açıklanmasından hemen sonra, DP hükümeti NATO'ya yaptığı başvuruyu yenilemiş ve bu yaklaşım Türk basınında büyük yankı bulmuştu⁵. Genel kanı Kore'ye asker gönderilmesinin Türkiye'yi NATO yolunda güçlendireceğiydi. Türkiye'nin çok fazla seçeneği yoktu, ama daha az tercih edilebilir diğer alternatif ise Türkiye'nin NATO'nun sadece askeri planlarına dahil edilmesiydi. Bu teklif daha az rağbet görmekle birlikte NATO'ya girebilmek için ilk adım olarak kabul edilmekteydi⁶.

Raporda Türkiye'nin Amerika ile yakınlaşmasına sıkça vurgu yapılarak dış politika tahlilleri bu ekseninde ele alınmıştır. Rapora göre Türklerin Amerika'dan garanti alma çabaları tüm hızıyla sürüyordu. Türkiye'de izlenen politikalar ve NATO'ya üye olmak istemelerinin gerçek nedeni, söz konusu garantinin bu üyeliklerle beraber geleceği inancıydı. Yıl sonuna doğru Doğu Atlantik Paktı fikri önem kazanmıştı. Bu oluşuma Türkiye, Mısır, Yunanistan,

² Bu makaleler için bkz. B. Kemal Yeşilbursa, "A General Review of Turkey's Internal Affairs During The Democrat Party Period According To British Document, 1950-60", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVI, Kasım 2000, sayı:48, 797-835; B. Kemal Yeşilbursa, "Economic Developments in Turkey During The Democrat Party Period (1950-1960)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2005-1, Sayı:10, s.207-239.

³ PRO.FO/371/95267 XC 190387, 1950, s.1. Bundan sonraki dipnotlarda aynı yıl için dosya numaraları verilmeyip yıl ve sayfa numaraları verilecektir.

⁴ Türkiye'nin NATO'ya girişi hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Sarınoy, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Ankara, 1988; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1994; Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Ankara, 1969; Lord Ismay, *NATO İlk Beş Sene (1949-1954)*, Çev: Suat Bilge, TTK, Ankara, 1954; Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Yay., Ankara, 1990.

⁵ Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi konusunda geniş bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1994; Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, SBF Yay., Ankara, 1983; Jaemahn Suh, *Kore Savaşının Türk Dış Politikasına Etkileri*, SBF (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1973.

⁶ 1950, s.3.

İngiltere ve Amerika'nın alınması planlanıyordu. Türkiye'nin Amerika'nın da katılacağı üçlü işbirliğine ve ortak planlara çok sıcak baktığı raporda belirtilenler arasındadır⁷.

Rapora göre NATO'ya girme konusundaki gecikmeden dolayı hayal kırıklığı yaşayan Türkiye, Batı Avrupa'nın güvenliği ile ilgili etkin bir role sahipti. Türkiye demir perde ülkelerinin dışındaydı ve Avrupa'nın en büyük ordularından birine sahipti. Fransa Türkiye'nin katılımı ile ilgili "Neden Türkiye" sorusunu cevaplamakta zorlanıyordu ve eğer diğer uluslar da katılırsa Türkiye ve Fransa pakt dahilinde olmasa bile mücadeleye çıktılar. Diğer yandan gerçek anlamda bir Avrupa savunması, Almanya ve İspanya'nın katılımı ile mümkündü⁸.

Raporda Türkiye'nin barış konusunda gösterdiği hassasiyet özellikle vurgulanmaktadır. Temmuz ayında Kore'ye asker gönderme kararı alan Türkiye, Birleşmiş Milletler Sözleşmesinden doğan sorumluluklarını yerine getirme konusunda dikkatli davranmaktaydı. Rapora göre Türkiye, Kore'ye 4500 asker göndererek saldırgan tavırlara karşı mücadelede destek vereceğini gösteriyordu Diğer yandan Türk hükümetinin NATO yönetiminde olmak ve kendisine benzer bir saldırı yöneldiğinde destek kazanmak amacıyla bunu yaptığını da altı çiziliyordu⁹.

İngiltere için Türk-Sovyet ilişkilerinin seyri önemliydi. Özellikle boğazlarla ilgili durumun ikili ilişkilerde önem taşıdığı belirtiliyordu. Bundan başka 1950 yılının diğer bir dış politik gelişmesi de Bulgaristan'la ilişkilerde yaşanan gerginlikti. Raporlara yansıyan biçimiyle gerginliğin esasını Bulgaristan'da yaşayan 250 bin Türk'ün üç ay içinde Türkiye'ye gönderilmesine ilişkin Türkiye'nin karşı tezleri ve bu bağlamda uyguladığı politikalara yer verilmiştir¹⁰.

Raporda ele alınan bir diğer konu da Türk-Yunan ilişkileri ve Doğu Akdeniz Savunması ile ilgilidir. Bu konuda yılın başlarında Kıbrıs ve ENOSIS ile ilgili olarak herhangi rahatsız edici bir durum ortaya çıkmadığı, Türklerin adadaki mevcut statükodan yana oldukları ve Türk hükümeti için Yunanistan ile mevcut ilişkilerini geliştirmenin daha önemli olduğu kaydedilerek her iki ülkenin de NATO'nun Ortadoğu çerçevesindeki askeri plana dahil edildiği belirtiliyordu¹¹.

Diğer yandan Türkiye'nin Yakın ve Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini sürdürdüğü ve bu bağlamda Türkiye'nin Irak, İran ve Afganistan'ın katılacağı Sadabad Paktına yaklaşımının gayet olumlu olduğu belirtiliyordu. Rapora göre Türk hükümeti, Arapların Amerika'nın Kore'ye müdahalesine olan karşı tutumlarını desteklemiyor, diğer yandan İngiltere ile Mısır arasında yaşanan problemde etkin bir rol oynama çabasının altı çizilmiştir¹².

Raporun sonunda İtalya ile yapılan dostluk anlaşmasından, Batı Almanya ile ekonomik ilişkilerin sürdürüldüğünden, Türkiye'nin İspanya'nın da NATO'nun savunma sistemine dahil edilmesine taraftar olduğundan ve İspanya ile ilişkilerde diplomatik temsilin derecesinin büyük elçiliğe yükseltilmesi ile ilgili anlaşma yapıldığından söz edilmektedir¹³.

1951 yılına ilişkin raporda yine Türkiye'nin NATO'ya girişi önemli bir gündem maddesidir. Rapora göre Türkiye'deki iç politikada dış politikadan kaynaklanan rahatsızlıklar söz konusudur ve muhalefet iktidarı Türkiye'nin çıkarlarını gerçek anlamda gözetmeyen politikalar izlemekle suçlamaktadır. Bunun temelinde DP'nin ve CHP'nin dış politikaya farklı yaklaşımları bulunmaktadır.

Rapora göre, güvenlikle ilgili endişelerini NATO'ya üye olarak gideren Türkiye Ortadoğu'da etkin bir konuma gelmişti. Türkiye'nin bu yeni konumu bulunduğu coğrafyanın

⁷ 1950, s.3.

⁸ 1950, s.4.

⁹ 1950, s.4.

¹⁰ 1950, s.4.

¹¹ 1950, s.5.

¹² 1950, s.5.

¹³ 1950, s.5.

da bir gereği olarak NATO içerisinde Ortadoğu ile NATO güçleri arasında bir köprü vazifesi görmesini sağlıyordu. Bu yeni statü, Türkiye'ye olan güveni ve kendisine karşı gösterilen önemi artırmıştı. Birçok kişinin gözünde, ülkenin NATO'ya girmesi batılılaşma yolunda ciddi bir adım olarak kabul ediliyordu. Bu aynı zamanda İngiltere'de farklı çevrelerce de dile getirilen, Türklerin kendilerini her açıdan Avrupalı olarak görmelerini sağlamak de teyit eden bir durumdu. Türkiye yüzlerce kilometrelik sınırını paylaştığı İran, Irak, Suriye ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerden gelebilecek tehlikelere karşı oluşturulan paklarla sürekli tedbir alma gayreti içinde görülüyordu. Bu bağlamda önceki yıl Türk elçisiyle yapılan bir röportajda; "*Türkiye'nin ön kapısı Avrupa, arka kapısı Ortadoğu*" benzetmesi yapılmasının altı çiziliyordu. Ayrıca kendisini batının bir parçası olarak gören Türkiye, sadece Avrupa sınırlarının ve boğazların savunulmasına önem vermiyor, ayrıca batı ile iletişim yollarının açık tutulması konusunda da çaba sarf ediyordu¹⁴.

Diğer taraftan Batılı güçlerin Türkiye'yi NATO'ya alma konusundaki gönülsüzlükleri sadece güvenlik kaygıları ile ilgili değildi ve Türklere karşı bir tavır mevcuttu. Ama öte yandan Avrupa'nın en büyük askeri güçlerinden birisi olan Türkiye sistemin dışında tutulsa da, askeri gereklilikler yüzünden iş birliği yapılması şarttı. İngiliz hükümetinin de Türkiye'yi bu konuda desteklemesi zorunluluk olarak görülüyordu¹⁵.

Raporda dikkat çekilen ve vurgu yapılan bir konu Türk hükümeti üzerindeki Amerikan tesiriydi. Amerika'nın Türkiye'nin NATO'ya girmesi konusunda verdiği destekle gelişen ilişkiler, İngiltere'nin Türkiye'nin hedefleri önünde ciddi bir engel olarak görülmeye başlanmasını beraberinde getirmişti. Rapora göre İngiliz yardımı ile küçük güçlerin muhalefetinin önüne geçilebilirdi. Türkiye İngiltere'nin elinde özen gösterilmesi gereken bir konu olarak bulunuyordu ve asıl sıkıntı İngiltere'nin Türkiye'yi kültürel ve tarihi açıdan hala Avrupa'nın bir parçası saymaması idi. Türk hükümetinin desteği ve duyulan öfke dolayısıyla, Mayıs başlarında İngiliz hükümetine karşı basın tarafından bir eleştiri kampanyası başlatılmıştı ve Türk-İngiliz ilişkileri geçmişte hiç olmadığı kadar kötü bir döneme girmişti. Temmuz sonunda İngiltere'nin NATO konusunda Türkiye'ye destek vereceğini açıklamasıyla İngiltere karşıtı kampanyalar durmaya ve Türkiye'nin tavrı iyileşmeye başlamıştır. Türk basını ile ilişkiler tekrar dostane çerçeveye girmiştir¹⁶.

NATO konusunda Türkiye'nin hedefi sadece paktın politik tarafında yer almak değil, diğer üyeler gibi paktın Avrupa komutası ile ilgili etkinlik kazanmaktı. Türkiye, İngiltere hükümetine de belirttiği gibi Ortadoğu savunmasıyla ilgili gerekli görevleri üstlenmeye hazırды. Türkiye bu güvenceleri Eisenhower'ın Avrupa komutasına dahil olmak amacıyla vermişti. Türkiye'nin Ortadoğu savunmasına ve NATO'ya dahil olması birbirinden bağımsız iki ayrı meseleydi. Türkiye'nin Ortadoğu savunması bağlamında 13 Ekim'de Amerika, Fransa ve İngiltere temsilcilerinin katıldığı Ankara toplantısında Türkiye Mısır'la işbirliği yapılması fikrini, kendisinin tam anlamıyla bir Avrupa gücü olmadığı gerekçesiyle reddetmişti. Rapora göre Türkler ülkelerinin Avrupa'nın stratejik bir parçası olduğuna ve Yunanistan'dan hiçbir farkı olmadığına inanıyorlardı. Tam bir NATO gücü olarak kabul edilmezlerse benzeri teklifleri de kabul etmeyeceklerini belirttiler. Sonuç olarak Türkiye'nin, Amerika'dan çok İngiltere'nin etki sahibi olduğu, Ortadoğu komutasının bir üyesi olma konusunda çekinceleri vardı. Türkiye'nin Amiral Carney başkanlığındaki Güney Avrupa komutasına katılması sorunun çözümü olarak görülüyordu¹⁷. Türkiye'nin isteği diğer açıdan NATO üyesi olarak Ortadoğu konusunda daha etkin bir politik rol üstlenmekti. Türkiye, Mısır'daki İngiliz güçlerinin yerini alması, iki ülke arasındaki gerginliğin çözümü ve bu durumun Ortadoğu

¹⁴ PRO.FO/371/101848 XC 190387, 1951, s.1.

¹⁵ 1951, s.2.

¹⁶ 1951, s.2.

¹⁷ 1951, s.3.

barışını tehdit ettiği düşüncesi ile ikna edildi, anlaşma sağlandı ve Türkiye kendisini Ortadoğu savunmasının kurucu üyesi olarak gördü¹⁸.

Türkiye'nin NATO'ya ve Ortadoğu savunmasına dahil olması ile üzerindeki Sovyet baskısının arttığı raporda belirtiliyordu. Kasım ayında Sovyetler Birliği, Türkiye'yi dahil olduğu organizasyonlar çerçevesinde emperyalist güçlerin topraklarını kendilerine karşı kullanacağını belirten bir açıklama yapmış, 24 Kasım'daki başka bir notada ise, Ortadoğu savunmasındaki Türkiye ve diğer kurucu üyeleri saldırgan niyetlere sahip olarak nitelendirmişti. Türkiye bu gelişmeleri kararlı bir tavırla karşılamış, birinci açıklamaya cevaben; mevcut durumda ve askeri ölçütlere göre Türkiye'nin kendi güvenliği ile ilgili hareket ettiğini belirtmiştir. İkinci nota konusunda ise karşı atağa geçerek, Sovyetlerin Arap ülkelerindeki faaliyetlerini ortaya koymuştur. Sovyetlere karşı provokatif bir tavır takılmaktan kaçınılmış, Dışişleri Bakanı Köprülü ülkedeki üslerin amacı dışında kullanılmayacağını, saldırı durumunda Türkiye'nin müttefikleriyle işbirliği çerçevesinde kullanılacağını belirtmiş, bu meclis konuşması Sovyetlere ılımlı bir cevap olmuştur deniliyordu¹⁹.

Anılan yılda Türkiye'nin yaşadığı sorunlardan biri de İran'la yaşanan petrol gerginliği ve bu konu işle ilgili olarak Türkiye'nin sorunu Birleşmiş Milletler'e götürmeden çözüme yönündeki tavrı idi. Raporda daha önce de dile getirilen Türkiye'deki Amerikan etkisinin artışı endişe ile yineleniyordu. Amerika, Türkiye NATO'ya girerken ona destek veren ilk büyük güç olmasının faydalarını kullanmaktaydı ve en büyük itibarı nihai sonuç sırasında kazanmıştı. Amerika'nın askeri ve ekonomik yardımlarının hacmi oldukça büyüktü, çok sayıdaki Amerikalı görevli Türk güçleriyle birlikte çalışmaktaydı. Üst rütbeli askerler ve politik temsilciler çok sık ziyaretlerde bulunuyorlardı ve Amerikan deniz kuvvetlerinin önemli bir kısmının Türk karasularında olduğu belirtiliyordu²⁰.

Türkiye'nin 16 Şubat'ta NATO anlaşmasına imzacı devlet olarak davet alması sonrasında Güney Avrupa komutasının Güneydoğu kısmının Amerikalı bir general tarafından İzmir'e kurulması ile Türk kuvvetleri bir NATO tatbikatında yer almıştır²¹.

Raporda Ortadoğu'da oluşturulacak bir ittifak konusunda Türkiye'nin istekli olduğu ancak Arap ülkelerinin bu ittifak içinde yer almasına sıcak bakmadığı ve Başbakan ve Dışişleri Bakanının Ekim ayında Londra'yı ziyaret etmesi sonrasında bu organizasyonun kurulması konusunda anlaşmaya varıldığı ifade edilmektedir. Başlangıçta Arap katılımı Irak'a yönelik olmasına karşın ülke koşullarının olanak vermemesiyle Mısır'a yönelindi. Rapora göre General Necib Mısırlı Atatürk olarak görülüyor ve ülkeye istikrar getirmesi umuluyordu²².

Aynı yıl raporda Türk-Yunan ilişkilerinin NATO çerçevesinde ufak tefek pürüzleri gidererek dostane bir şeklide geliştiği ve öte yandan Türkiye-Yugoslavya ve Yugoslavya-Yunanistan arasındaki yakınlaşmanın da etkisiyle Türk hükümetinin Balkanlarda daha detaylı askeri diyaloglara girilmesinin altı çiziliyordu. Öte yandan Türkiye'nin Balkanlardaki bu etki alanının genişlemesinin komünist komşularını rahatsız ettiği, Bulgaristan ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi Anglo-Amerikan emperyalizmine itaatle suçladığı ve bu bağlamda Türkiye'nin Rusya'nın ağır propagandaları yanında, Bulgaristan'ın sınırını kapatması tehdidi ile karşı karşıya kaldığı belirtiliyordu²³.

Raporda 1952 başlarında yine daha önce değinilen Türk-İngiliz ilişkilerinde Türkiye'nin İngiliz hükümetine duyduğu şüpheleri dile getirilerek Başbakan ile Dışişleri

¹⁸ 1951, s.4.

¹⁹ 1951, s.4.

²⁰ 1951, s.5.

²¹ PRO.FO/371/107547 XC 190387, s.3.

²² 1952, s.4.

²³ 1952, s.5.

Bakanının Ekim ayındaki Londra ziyaretinde yapılan bir anlaşma sonrası ilişkilerin düzeldiği belirtilmektedir.

Raporun son kısmında Türkiye’de artan Amerikan etkisinden yine vurgu yapılarak söz edilmektedir. “*Türk ekonomisinin gelişimi ve askeri güçlerin modernizasyonu Amerikanın himayesinde gerçekleşiyor, Türkiye’deki her alanda Amerikan etkisi büyüyordu. Sonu gelmeyen Amerikalı ziyaretçiler ve heyetler Ankara’ya çağırılıyor, ağırlanıyor ve abartılı övgülerle uğurlanıyorlardı. Dış gelişmelerde ABD çizgisine uyuluyor, ülkedeki Fransız etkisi ise zayıflıyordu, Fransa’nın kuzey Afrika politikası ve savunma çabaları Türkiye’de çoğunluk tarafından doğru bulunmuyordu. Federal Almanya Ankara elçiliğini 1952 yazında yeniden açtı, Almanlar özellikle ekonomik ve ticari hayatta Türkiye’de popülerliğini her zaman korudu ve eski etkinliklerini geri kazanmayı sürdürdüler*”.²⁴ Sınırız İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında daha önce kontrol ettiği bölgelerde yerini Amerika’ya bırakmasına rağmen raporlarda sürekli Amerikan etkisinin arttığını vurgulaması bir çelişki gibi görülmektedir.

Demokrat Partinin dış politikasının CHP’ye benzemekle birlikte Sovyetlerin düşmanca tavırları nedeniyle her geçen gün Batıya ve ABD’ye sürüklendiğinin belirtildiği 1953 yılı raporunda* devamla, hükümetin öncelik verdiği NATO, Avrupa Ödemeler Birliği ve GATT* gibi kurumlar sayesinde batıyla daha yakın ilişkide bulunduğu, buna karşın Mısır, İran ve diğer Arap dünyası ile de kısmen ilgilendiği belirtilmektedir. Rapora göre Türkiye’nin bu ülkelere karşı izlediği politika gayet dengeli ve makuldür. Örneğin Türkiye İsrail’e karşı bir tutum içinde değildir ve Yunanistan ve Yugoslavya dostluk anlaşmasına taraf olarak Türkiye inisiyatif kazanmıştır ve bu anlaşmanın temeli Balkanlarda komünizmin yayılmasını engellemektir. Ayrıca 1953’te Türkiye Araplarla daha yakın ilişki kurma gayretindeydi. Sonuç olarak Türkiye jeopolitik önemi, askeri gücü, toplumsal yapısı ve yönetimdeki kararlılıkları bakımından İngiltere için ciddi bir öneme sahipti, Batı ile doğu arasında bir köprü durumundaydı, komünist etkilere karşı koyma kabiliyeti nedeniyle, Ortadoğu’daki güçsüz devletler için Sovyetlere karşı bir istihkam vazifesi görebilir deniliyordu²⁵.

Rusya’nın Türk dış politikasındaki temel kaygılardan biri olmaya devam ettiğine vurgu yapılan 1954 yılı raporunda Türkiye’de kutlanan Cumhuriyet Bayramının Moskova radyosunda sempatik bir biçimde duyurulması Türkiye’ye karşı olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilmekle birlikte, Sovyetlerin Batılı güçlere bakışında bir değişiklik olmadığı da ifade edilmektedir. Türk Hükümeti NATO savunmasının güçlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu ve önceki yıl imzalanan Balkan Paktının genişlemesinden yanaydı. Eğer Batı savunmasının güçlendirilmesi isteniyorsa NATO ile arasında bağlantı kurulması gerektiği ve İtalya ile Yugoslavya arasında daha büyük bir bağ kurulmasının sağlanması gerektiği ifade edilmekteydi. Paktın içinde İtalya’nın yer alması ihtimali, Belgrad’da büyük şüphe uyandırıyor denilmekteydi.

Raporda Birleşmiş Milletlerde Kıbrıs Sorunu konusunda Yunan Hükümeti tarafından talep edilenlerin Türk-Yunan ilişkilerine gölge düşürdüğü bunun yanında Türk basınında dile getirilen Yunan karşıtlığının da Türk-Yunan ilişkilerinde geçmişte yaşanan düşmanlığı beraberinde getireceği not ediliyordu²⁶. Türk hükümeti bu gelişmenin Türk-Yunan ilişkilerini zedelemesini istememekle birlikte bu konuda Türk kamuoyundaki yüksek hassasiyeti de görmezden gelemezdi.

Raporda Ocak ayında Türk büyükelçisinin Mısır’dan sınır dışı edilmesiyle başlayan Türkiye ile Mısır arasındaki gerginliğin Nuri Said Paşa’nın İstanbul ziyareti ve buna karşılık

²⁴ 1952, s.6.

* Demokrat Parti dönemi yıllık raporlarının hacimli olduğu bilinmekle birlikte 1953 yılına ait raporun nispeten kısa olduğu görülmektedir.

* General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

²⁵ PRO.FO/371/107549 XC 190387, 1953, s.3.

²⁶ PRO.FCO 9/RK 1011/1, 1954, s.2.

Menderes ve Türk gazetecilerin Kahire ziyareti sonrası ilişkilerin tekrar düzelmesi ve bu arada ve bu arada Ürdün kralının, Libya Başbakanı ve Dışişleri Bakanının Türkiye'yi ziyareti Türk-Arap ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda önemli gelişmeler olarak değerlendiriliyordu.

Bu arada Türkiye-Amerika ilişkileri de oldukça yakın bir seyir takip ettiği ve Amerikan yardımlarının Türk Silahlı kuvvetlerinin ve askeri bütçesinin büyümesini sağladığı ifade edilerek, Cumhurbaşkanı ve Başbakanın Amerika'ya ziyaretlerinin Amerikan yardımlarını garantiye aldığı ileri sürülüyordu. Rapora göre yıl boyunca Türkiye-İngiltere ilişkileri memnuniyet verici bir biçimde devam etmekteydi ancak İngiltere'nin Türkiye'nin İngiltere'ye borçlarını ödemesi konusunda yaşadığı güçlüğü altı çizilerek İngiliz-Türk ticari ilişkilerinde bir daralma seyrine girildiği belirtiliyordu.

Diğer yandan Türkiye'nin Kıbrıs konusunda uyguladığı siyaset raporda olumlu olarak değerlendirilmiş, Balkan Paketi ve Ortadoğu'da izlenen siyasetle ilgili olarak Türkiye'nin Ortadoğu'da yaratılmaya çalışılan güvenlik ve savunma ortamı konusunda gayret gösterdiği ve Amerika ve İngiltere'nin de bu oluşum içinde yer almaları gerektiğine vurgu yapılmıştır²⁷.

Bağdat ta Türk-İrak işbirliği anlaşmasının imzalandığı 1955 yılı raporlarında duyuruluyor ve İngiltere, Pakistan, İran'ın katılımıyla, Bağdat Paketi olarak bilinen yapılanmaya gidildiği ve bakanlar konseyi oluşturulduğu belirtiliyordu²⁸. Kasım ayında paktın daimi organizasyonu oluşturulmuş, Ortadoğu savunmasının çekirdeğini oluşturan bu hızlı gelişmelerle, Türkiye pakt içinde etkin bir konuma yükselmiştir. Türkiye'nin Ürdün'ün pakta girmesi konusunda yoğun çaba sarf ettiği ancak tüm bu çabaların büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlandığı raporda ifade edilmektedir²⁹. Türkiye'nin doğuda kurmaya çalıştığı paketi Balkan ittifakının yapılması konusunda da aynı gayretle sürdürdüğü ve bu girişimlerinden dolayı Sovyet Rusya'dan tepkiler aldığı ve Yugoslavya'nın ittifaka katılmasından itibaren oluşumun askeri tarafını önemsememeye başladığı da not edilmekteydi.

Anılan yıla ilişkin raporda en çok vurgu yapılan dış politik konularından biri de şüphesiz Kıbrıs sorunu idi³⁰. Kıbrıs sorununun Balkan ittifakının gücünü iyice yitirmesine yol açtığı, yıl sonuna doğru konunun Türkiye ve Yunanistan arasında ciddi bir çatışma haline geldiği, tarafların İngiliz hükümetinin Ağustos ayındaki üçlü konferans çağrısına olumlu yanıt vermelerine rağmen adada şiddet olaylarının patlak vermesinin Türk halkının tepkilerini kontrol etmeyi imkansız hale getirdiği dile getirilmekteydi. Rapora göre Türk hükümetinin Kıbrıs sorunu ile ilgili yaklaşımı adada mevcut statünün devam ettirilmesinden yanaydı ve bu teklif, Yunan delegasyonunun katı tavrı sebebiyle İngiliz hükümeti tarafından reddedilmişti. Türk kamuoyunda 6-7 Eylül olayları³¹ olarak bilinen Selanik'teki Türk konsolosluğuna ve Atatürk'ün evine bombalı saldırı yapıldığı haberiyle bazı Türklerin İstanbul ve İzmir'de Rum dükkanlarına, mülklerine ve kiliselere karşı takındıkları saldırgan tutumun, 25 yıldır geliştirilmeye çalışılan Türk-Yunan ilişkilerini zedelediği, Başbakan Menderes'in olaylardan pişmanlık duyulduğunu belirterek faillerin cezalandırılacağını açıkladığı, olağanüstü hal çerçevesinde basın, Kıbrıs meselesi ve halkı kışkırtabilecek içeriğe sahip benzer yayınlar yapmak konusunda engellendiği ifade ediliyordu. Yunanistan'ın Balkan ittifakının bakanlar

²⁷ 1958, s.4.

²⁸ Bağdat Paketi hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Yay., Ankara, 1990; Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiyenin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası 1945-1970*, SBF Yay., Ankara, 1972; Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973*, C.1, SBF Yay., Ankara, 1977;

²⁹ PRO.FO/371/123999 XC 190292, 1955, s.4.

³⁰ Kıbrıs meselesi hakkında geniş bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959*, Ankara, SBF Yay., 1963; Murat Sarıca-Erdoğan Teziç-Özer Eskiyyurt, *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul, 1975; H. Fikret Alaysa, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, 1987; Nazım Güvenç, *Kıbrıs Sorunu, Yunanistan ve Türkiye*, İstanbul, 1984; Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.1, SBF Yay., Ankara, 1982.

³¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hikmet Bil, *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, İstanbul, 1976; Cemil Koçak, *Türkiyede Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, 1986; Dilek Güven, *6-7 Eylül Olayları*, İstanbul, 2005.

toplantısı ile ilgili olarak zararlar tazmin edilinceye kadar bu tarz toplantılara katılmayacağı belirtilmekteydi³².

Türk-Amerikan ilişkileri daha önceki yıllara benzer bir biçimde söz konusu edilmekteydi. Türkiye'nin daha önce Amerika ile ilgili olumsuz düşünceleri olmasına rağmen ekonomik yardımların sürdüğü ve Türkiye'nin ekonomik sıkıntılarının büyümesinin politik alanda Ortadoğu'daki Amerikan desteğini kaybetmesi ile sonuçlandığı ve ABD'nin Bağdat paktına katılma fikrinin sekteye uğradığı ifade edilmektedir³³.

Raporda Türkiye'nin İsrail, Fransa, Almanya ve Sovyet Rusya ile olan ilişkileri hakkında da kısa notlar bulunmaktadır. Buna göre, İsrail'le ticari ilişkiler artarak sürmekle birlikte İsrail Filistin sorununun BM aracılığıyla çözülmesini isteyen Türkiye'nin tavrından rahatsızlık duyulduğu, Fransa ile olan ilişkilerin Türklerin Kuzey Afrika'daki Fransız politikalarına güvensizlik duymaları ile sıkıntılı bir döneme girdiği ve Türkiye'nin, BM'de Cezayir sorununun bir iç mesele olduğu ile ilgili Fransa'yı desteklemesine karşın iki ülke arasında ciddi bir işbirliğinin olmadığı not ediliyordu. Diğer yandan Federal Almanya ile politik ve ekonomik ilişkilerin artarak sürdüğü, Rusya'ya karşı ise geleneksel güvensizliğin devam ettiği, Türkiye Rusya ilişkilerinin, mesafeli bir seviyede tutulduğu ve Türkiye'nin Nisan ayındaki Afrika-Asya konferansına kendi delegasyonu ile birlikte katılarak ılımlı bir rol üstlendiği kaydedilmekteydi³⁴.

Türk-İngiliz ilişkilerinin Kırım savaşından beri bu yıl ki kadar iyi olmadığı, Balkan ittifakı ve Ortadoğu konusunda karşılıklı ilişkilerin geliştirildiği, İngiltere'nin Nisan ayında Pakt'a katılmasının Türkiye tarafından sevinçle karşılandığı ve ileriki ittifak girişimleri açısından bu durumun yararlı olacağı belirtilmekteydi. Menderes'in İngiltere'nin pakta katılmasının önemini birçok kez vurguladığı ancak Türk hükümeti'nin Kıbrıs konusunda İngiliz hükümetine destek vermek konusunda tereddüt ettiği, İngiltere'nin adadaki egemenliğinin devamının, ülkenin Ortadoğu'daki sorumluluklarını gerçekleştirmesi için gerekli olduğu raporda vurgulananlar arasındaydı. Adada İngiltere'nin olmasının Türkiye'yi Kıbrıs sorunu konusunda rahatlattığı, Türk-Yunan görüşmelerinde self-determinasyon üzerinde durulduğu, Türk hükümeti ve halkının huzursuzluğuna rağmen Türkiye'nin İngiltere'ye olan yaklaşımının objektif ve ılımlı bir eğilimi olduğu ifade ediliyordu³⁵.

İngiltere'nin Süveyş kanalına müdahalesi 1956 yılının en dikkat çekici konularından biriydi ve İngiltere'nin Türkiye'den aldığı destek, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin devam eden olumlu tavrı, Bağdat Paktının çöküş sinyalleri veriş ve Amerika'nın Türkiye üzerinde artan nüfuzu belirtilen diğer konulardı.

Anılan yılda yaşanan uluslararası gelişmelerin kaygılara yol açtığı, Türkiye'nin uluslar arası alanda sesinin duyulduğu ve etkisinin hissedildiğine dikkat çekilmekteydi. Rapora göre Türkiye, NATO'nun bir üyesi olma güdüsünü kaybetmiş, Balkan barışı tehlikeye girmişti. Bağdat paktı ile ilgili gelişmeler durmuştu ve yılın başlarında büyüyen bir izolasyon söz konusuydu. Nasır'ın Süveyş'i millileştirmek istemesi sonrası İsrail'in Mısır'a saldırması ve Kanal müdahalesi ile Ortadoğu ilişkilerinin tehlikeye girdiği ve Türkiye'nin endişelerinin arttığı not ediliyordu. Diğer yandan Yugoslavya'nın Balkan ittifakı konusunda Sovyetlerle sorun yaşadığı, Yunanistan'ın Türkiye'nin Kıbrıs tutumu sebebiyle üçlü ittifak konusunda herhangi bir şey yapmayacağını açıkladığı belirtiliyordu³⁶ Kısaca Türkiye dış politikasında daha önce inşa etmeye çalıştığı yapı ile ilgili ciddi sorunlar yaşıyordu.

Türkiye'nin 1956 yılı boyunca İngiltere ve Amerika'nın Bağdat paktına girerek onu güçlendirmesi yolunda talepte bulunduğu ve İngiltere'nin üyeliği ile ilgili Mart ayında

³² 1955, s.5.

³³ 1955, s.6.

³⁴ 1955, s.6.

³⁵ 1955, s.7.

³⁶ PRO.FO/371/130174 XC 190292, 1956, s.4.

gelişme sağlandığı, Türkiye'nin İngiltere'nin Süveyş müdahalesiyle ilgili bazı şüpheleri olduğu, ancak yine de İngiliz müdahalesini desteklediği, Türk hükümetinin Suriye'deki gelişmeler ve Türk hava sahasının Sovyetler tarafından ihlal edilmesi gibi konular hakkında dikkatli olmaya çağırıldığı ve Amerika'nın yapılan memorandum sonucu Bağdat paktına girmesinin kararlaştırıldığı ifade ediliyordu. İngiltere'nin Süveyş'e müdahalesi ve İsrail'in Mısır'a saldırmasının ardından Bağdat paktının dört Müslüman üyesinin Tahran'da acil olarak toplandığı on gün sonraki toplantıda Menderes'in Nuri Paşa'yı cesaretlendirdiği ve Türkiye'nin diğer üç üyenin ısrarlarıyla İsrail'deki temsilcisini geri çektiği kaydedilmekteydi³⁷.

Türkiye'nin NATO'nun ve Batı ittifakının ilgisini Ortadoğu'ya çekmeyi başardığı ve Dışişleri Bakanının Kasım ayındaki NATO toplantısına ve bir ay sonraki bakanlar konseyi toplantısına katıldığı, Türkiye için yapılan oylama sonrasında Ortadoğu gelişmelerinin NATO'nun sürekli çalışma alanına dahil edildiği, Türk hükümetinin bu gelişmeyi NATO ve Bağdat Paktı arasındaki bir bağlantı olarak gördüğü raporda belirtilmekteydi³⁸.

Bu yıl boyunca Türkiye'nin Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak sadece ENOSIS'i içeren çözüme karşı olan tutumunu sürdürdüğü, İngiliz hükümetinin self-determinasyon konusunu istikrara kavuşturmak için yaptığı daveti, her iki ülkenin de geri çevirdiği Türkiye'nin, Lord Redcliff'in hazırladığı anayasanın Aralık'ta yayınlanmasını temelde kabul ettiği ve adadaki Türklerin ve Rumların eşit olarak self-determinasyon hakkını ön gördüğü, Türkiye açısından kabul edilecek nihai çözümün "taksim" olduğu, Türkiye'nin konuya ilişkin şüphelerini gidermek amacıyla İngiliz hükümetinin kolonilerden sorumlu sekreterinin, Türkiye'ye ziyarette bulunduğu raporda vurgulanıyordu³⁹.

İngiliz Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd'un Mart ayındaki Türkiye ziyaretinin, Türk hükümetine, dış politika alanındaki birçok cevaplanmamış soruyu gündeme taşıma ve İngiltere ile işbirliği için iyi bir fırsat verdiği, Türkiye'nin İngiltere'yi Süveyş müdahalesi konusunda desteklediği ve müdahaleden sonra Türkiye, İngiltere ve Bağdat paktının diğer üç üyesi arasındaki sorunları yatıştırmakta etkin bir rol oynadığı raporda belirtilerek, Türk hükümetinin Kıbrıs meselesi ile ilgili tavrının ise İngiltere'nin adadan çekilmesi ile sorunların başlayacağı yönünde olduğu ifade edilmekteydi⁴⁰.

Öte yandan İngiliz büyükelçisinin üzerinde durduğu bir konu da Sovyetlerin Türkiye'ye karşı dostane yaklaşımlarının yıl boyunca sürdüğü ve bu yaklaşımların büyük çaplı yardım imalarını içerdiğiydi. Rapora göre Türkiye Sovyetlere karşı soğuk ve ihtiyatlı tavrını sürdürüyordu ve Sovyetler'in Suriye ve Mısır başta olmak üzere Ortadoğu'daki yayılcı politikaları Türkiye'nin zihnini bulandırıyordu⁴¹.

Dikkat çekilen konulardan bir diğeri de daha önce de sıkça tekrarlandığı gibi Amerika'nın idari ve askeri alanda büyük sayılardaki yetkilileriyle Türkiye'ye desteğini sürdürüyor olmasıydı. Türkiye'nin istediği daha büyük ayrıcalıklara rağmen, Amerikan yardımlarının geçen seneki ölçekte az çok devam ettiği, zaman zaman ortaya çıkan petrol ve buğday gibi ihtiyaç kalemlerinde ekstra yardımların sürdüğü ve bazı noktalarda İngiltere'nin yararına ters durumlar oluştuğu belirtiliyordu. Amerikan hükümetinin Türk ordusu ile ilgili detaylı bilgilere sahip olduğu ve ülkedeki Amerikan nüfuzunun yapılan büyük çaplı yardımlarla doğru orantılı olduğu belirtilerek devamla "*İstese bile bu büyüklükte bir fonu Türkiye'ye ayırma şansımız yok*" deniliyordu⁴².

³⁷ 1956, s.4.

³⁸ 1956, s.4.

³⁹ 1956, s.5.

⁴⁰ 1956, s.5.

⁴¹ 1956, s.5.

⁴² 1956, s.5.

Bunlardan başka Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerinin ticari alanda ve ağırlıklı olarak borçlarını nasıl ödeyeceği ile ilgili olduğu, Bağdat paktı üyeleri, Afganistan ve Libya Kralı ile Türkiye arasında karşılıklı ziyaretler yapıldığı, Türkiye'nin Afrika-Asya grubuna dahil olmasının yıl içinde meydana gelen küçük ve dikkate değer bir olay olduğu kaydedilmektedir⁴³.

1957 yılı raporları incelendiğinde Kıbrıs sorununun en önemli sorunlardan biri olmaya devam ettiği ve Türkiye'nin bu konuda beklenen çözümü gerçekleştiremediği anlaşılmaktadır. Bunun dışında vurgulanan bir diğer sorun da Türkiye'nin uluslar arası krediler konusunda yaşadığı ödeme güçlükleri idi. NATO'ya ve Bağdat Paktına olan Türk desteğinin sürdüğü ve Türkiye'nin, propagandalarında Sovyetlere ve Suriye'ye karşı bunu açıkça kullandığı ifade ediliyordu.

Rapora göre, Türkiye, NATO'nun doğu kanadı olarak ve Araplarla geçmişteki işbirliği sayesinde kendisine Ortadoğu'da ciddi bir prestij kazandırmıştı. Ortadoğu politikasının Bağdat Paktı çerçevesinde yürütüldüğü ve paktın İngiltere gibi güçlü ve aktif bir üyeye sahip olduğu, Türkiye'nin Amerikanın birliğe girmesi ile etkinliğinin artacağı ve birliğin Ocak ayında Ankara'daki toplantısında, Arap olmayan üç üyesinin, İngiltere'nin Süveyş'e müdahalesi yüzünden Irak'ta oluşan tereddütleri aşmayı başardığı not edilenler arasındaydı⁴⁴.

Türkiye'nin, Sovyetlerin Suriye politikası sebebiyle ortaya çıkan durumdan rahatsızlık duyduğu ve bu nedenle Amerika'nın Ortadoğu kapsamındaki Eisenhower doktrinine başvurduğu, NATO'nun doğu kanadında herhangi bir tehdit sezilmesi halinde, Amerika'nın daha aktif bir yardım öngördüğü ve Amerika'nın Ortadoğu uzmanı Lay Henderson'ın Türkiye ziyaretinde Suriye tehdidine karşın, anlaşma üzerinde durduğu raporda vurgulanıyordu. Ancak bu projenin gerçekleşmesinin Arapların birbirlerine karşı güvensiz tavırlarının yarattığı isteksizlik yüzünden hüsrana uğradığı, Arapların bu tavrı nedeniyle Türkiye'nin Suriye konusunda tek başına hareket etmeyi göze aldığı ancak Suriye'nin Türkiye'nin sınıra asker yığdığına ilişkin şikayetin Ekim ayında BM'ye geldiği ve Sovyetler'in Suriye'yi destekleyen tavrının sürdüğü ve Bağdat Paktının bölgesel üyelerinin, bazı önlemlerin gerektiğine dikkat çekmeye başladıkları, Sovyetler bölgeye girdiği takdirde Arap-İsrail sorununun da çözümsüz hale geleceği belirtiliyordu. NATO'nun Paris toplantısında Menderes'in Suriye krizi konusundaki görüşlerini açıkladığı ancak Suriye ile ilgili açık sözlü tespitlerin Irak'ta rahatsızlık yarattığı ve Suriye'nin, Türkiye ve diğer NATO ülkelerini protesto ettiği not edilmekteydi⁴⁵.

Raporda Türkiye'de hükümetin yıl boyu Lübnan ve Ürdün'e olan desteğine dikkat çektiği ancak Lübnan'ın Türkiye'yi Kıbrıs konusunda BM'de desteklememesi üzerine, ülkeye gönderilmesi planlanan askeri güçlerin Aralıkta geri çekildiğine dikkat çekiliyordu. Yine Dışişleri Bakanı Zorlu'nun Suud Kralını ziyaretinde Suriye'ye bakışını öğrenmeyi amaçladığı ve Suud Kralının Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerinin olası bir Türk-Suud-Arap işbirliğini engelleyeceğini ifade ettiği söyleniyordu. Aynı yıl Mısır ile de yakın ilişkilere girildiği, karşılıklı olarak ticaret bakanlarının ziyaretlerde bulunduğu ancak Suriye sorunu sebebiyle bu ziyaretlerin amacına ulaşamadığı belirtilerek, Nasır'ın Sovyetlere yaklaşmasının söz konusu olmadığı ve korkulan şeylerin gerçekleşmeyeceği ve Türkiye'nin Sovyetlere karşı soğuk tavrının ise devam ettiği kaydediliyordu⁴⁶.

Sovyet Rusya ile soğuyan ilişkilere rağmen, Temmuz ayında İş Bankası delegasyonunun Moskova ziyaretinde, Sovyetler'in Türkiye'ye ekonomik yardım yapacağını açıkladığı, Başbakan Bulganin'in, Menderes'e Türkiye'nin Suriye politikasının tehdit yarattığı ile ilgili bir mektup gönderdiği ve bu mektubun sert bir üslupla yanıtlanması üzerine

⁴³ 1956, s.5.

⁴⁴ PRO.FO/371/136450 XC 190292, 1957, s.6.

⁴⁵ 1957, s.8.

⁴⁶ 1957, s.9.

Bulganin'in yeni bir mektup göndererek Türkiye'yi Amerika'ya karşı uyardığı raporda belirtiliyordu.

Aynı yıl raporda dikkat çeken bir diğer konu da Menderes'in NATO toplantısında Afganistan'ı Sovyet tehdidi altında bir ülke olarak göstermesi nedeniyle Türk-Afgan ilişkilerine gölge düşmüş olmasıydı. Bu arada Federal Almanya Cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanı ile İtalya cumhurbaşkanının Türkiye ziyaretleri de zikredilmiş, İtalya'nın NATO üyesi olarak Ortadoğu'da daha önemli bir politik rol üstlenmek istediği belirtilmişti⁴⁷.

Raporun sürekli değindiği Türk-Amerikan ilişkilerinin Suriye krizi ile daha da güçlendiği, bu süreçte Amerika'nın desteği ve Bağdat paktına katılmak istemesinin Türkiye için Paktın güçlenmesi anlamına geldiğinin altı çiziliyordu. Buna karşın ABD son derece güçlü ve istikrarlı bir ülke tablosu çizse de, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerine ayrı bir önem verdiği, Suriye'nin hava sahasını kapatmasının, Türkiye'nin kendi hava sahasını İngiliz hava kuvvetlerine açmasına yardımcı olduğu, Türkiye'nin alacağı kredide İngiliz hükümetinin özel çabasıyla bu ihtiyaçların giderilmesinin sağlandığı ifade ediliyordu⁴⁸.

Rapora göre, Türk-İngiliz ilişkilerindeki tek sorunun Kıbrıs meselesi olmadığı, Kıbrıs'la ilgili İngiliz politikalarının Türkiye'nin politikaları ile örtüşmediği, Mart ayında Makarios'un Seychel adalarından geri gelmesinin, Türkiye'de yıl içindeki en şiddetli reaksiyona sebep olduğu, İngiltere'nin sorunu çözmek üzere bulunduğu girişimlerin sonuçsuz kaldığı belirtiliyordu⁴⁹. Görünen oydu ki tüm çabalara rağmen Kıbrıs meselesi Türkiye-Yunanistan ve İngiltere arasında henüz çözümlenmemiş bir problem olmaya devam ediyordu.

Kıbrıs sorununun ine 1958 yılı içinde de önemini koruduğu görülmektedir. Bağdat Paktı toplantılarında ve NATO Konseyinde gündeme gelen Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak Türkiye ve İngiltere karşı karşıya gelmişler ve ilk kez İngiltere'ye karşı ciddi bir tavır gözleendiği belirtilen rapor, Kıbrıslı Türklerin Lefkoşe ve adanın başka yerlerinde şiddetli gösterilerde buldukları ve istenmeyen olayların yaşandığını ifade ediyordu⁵⁰.

Belirgin kanıtlar olmasa da Türkiye ve Kıbrıs'taki gösterilerin arkasında Türk Hükümetinin olduğunu ifade eden raporda, Türk tarafında İngiltere'ye olan güvensizliğin giderek arttığı ve İstanbul'da ve Kıbrıs'ta yoğun İngiliz karşıtı gösterilerin arttığı ve bu gösterilerde 30 dan fazla Rum, 50'den fazla Kıbrıslı Türk'ün öldüğü belirtiliyordu⁵¹. Yaşanan bu şiddet olaylarının önde gelen Türk yetkililerce de tasvip edildiği, ancak şiddet olaylarında Türklerin ölümlerindeki artış üzerine yaklaşımlarının değiştiği ve İngiliz planının Türkiye için olan avantajlarının azalmaya başladığı kaydediliyordu. Temmuz ayında şiddet olaylarının Türk hükümetinin desteğinin azalması ile yavaşladığı, Menderes'in Mc Millan ve Karamanlis'in adadaki şiddetin durması konusundaki çağrılarına katıldığı ve görüşmeler sonunda Yunan bakış açısına uygun olarak Türkler için adadaki kimi şehirlerde yerel konseylerin oluşturulmasına dair önerilerin görüşüldüğü ifade edilmekteydi⁵². Türk hükümetinin planı kabul ettikten sonra Kıbrıs'a temsilcisini göndereceğini bildirdiği, ancak ilişkilerin normalleşmesinden iki ay sonra bile Türk tavrının şüphe ve endişe içinde olduğu ve Ekim sonunda NATO Kıbrıs konuşmaları sona erdiği zaman Türklerin İngilizlere tekrar güvenebildikleri not ediliyordu.

Rapora göre Türkiye açısından Kıbrıs sorununun NATO görüşmelerindeki seyri olumlu değildi. Yunan Hükümeti'nin Kıbrıs'taki istekleri karşılanmazsa NATO'dan ayrılacağından söz ettiği ve Mc Millan planının tekrar gözden geçirilmiş versiyonunun

⁴⁷ 1957, s.10.

⁴⁸ 1957, s.11.

⁴⁹ 1951, s.12.

⁵⁰ PRO.FO 371/144739/ RK 1011/1, 1958, s.2.

⁵¹ 1958, s.3.

⁵² 1958, s.4.

uygulanmasına Yunan hükümetinin ayak dirediği belirtiliyordu⁵³. NATO konseyi tartışmalarının amacının konuyla doğrudan bağlantılı üç hükümeti bir konferansta toplamak olduğu ve Kıbrıs adasındaki iki topluluk temsilcilerinin istenilirse NATO genel sekreteri ve Amerikanın temsilcilerini bir araya getirecek bir konferans hazırlayacağı, böyle bir konferansın İngiltere hükümeti ve Türk hükümetinin de ana amacı olduğu ve İran delegasyonu tarafından bir çözüm olarak sunulan bu teklifin ilk başta basit çoğunluk tarafından onaylandığı ifade edilmekteydi⁵⁴. Yapılan görüşme ve tartışmalar sonunda Kıbrıs sorununun çoktan kabuk değiştirdiği, adadaki şiddetin dindiği ve 1955 Londra Konferansı sonrası Yunan karşıtı gösterilerden beri Yunanlılar ve Türklerin yapıcı bir dille birbiriyle konuştukları belirtiliyordu⁵⁵.

Rapora göre anılan yılın başında Ankara'da toplanan dördüncü Bağdat Paktı Bakanlar konseyi yararlı olmuştu ve Mr. Dulles'in ilk kez toplantıda bulunuşu taraflar arasında bir kan tazeleme etkisi yarattı. Paktın en önemli gelişmesinin birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ortaya çıkan Türk-Suriye krizi olduğu⁵⁶, Şubat ayının ilk gününde birleşik Arap Cumhuriyetinin kuruluşu haberinin gelmesiyle, Ankara görüşmesinin dağılmadığı ve sonraki iki hafta boyunca Türkiye'nin yeni devlet karşısında ihtiyatlı tavrını sürdürdüğü ve enerjilerini İran ve Ürdün'ün Haşimi birleşmesini sağlamak için kullandığı, müzakereler bittiğinde Türk hükümetinin sessizce yeni Mısır-Suriye devletini 12 Mart'ta tanıdığı kaydediliyordu.

14 Temmuz'da Nuri Said Paşa'nın öldürülmesinin Irak'ta büyük bir şokla karşılandığını belirten rapor, bu durumun Türkiye'nin liderleri için de sıkıntı verici olduğunu, çünkü kral Faysal ve Nuri Said'in Türk liderlerle iyi ilişkiler içinde oldukları ve bu şokta tarihsel bir arka planın olduğu belirtiliyordu⁵⁷. Rapora göre Türk Hükümetinin Ürdün Kralı Hüseyin'e desteğinin manevi boyutta olduğu, askeri darbeyi izleyen günlerde Türk Dışişleri Bakanının Irak'a karşı Türk yada İngiliz askeri müdahalesini teşvik etmeye devam ettiği belirtilmişti.⁵⁸ Zorlu'nun pakt konusundaki tavrının, muhalefeti Millet Meclisi'nde bir görüşme istemeye sevk ettiği ve Hükümetin bunu reddedişinin, muhalefeti Bağdat Paktı'nın imzalanmasından bu yana ilk kez, Hükümetin Orta Doğu politikasını açıkça ve önceki Irak rejimini ve Orta Doğudaki diğer monarşik rejimleri dürüstçe eleştirmesine sebep olduğu, İnönü'nün dış işlerine karşı her zaman güçlü bir genel tarafsızlığı olmasına karşın ve gelecek genel seçimlerde CHP'nin iktidara gelmesi halinde Bağdat Paktına ve Orta Doğu politikasına ilişkin yaklaşımlarının farklı olacağı raporda ifade edilenler arasındaydı.

Londra'da toplanan Bağdat Paktı Bakanlar Konseyinin, yeni Irak rejimine karşı oluşturulacak tavır konusunda Paktın üyeleri ve Birleşik Devletler arasında genel bir anlaşma havası içinde geçtiği belirtilen raporda, Türk Hükümetinin yeni Irak rejimini tanıdığı; General Kasım Hükümetinin mümkün kıldığı oranda dostluk ve destek politikasının devam edeceği, bu yıl sonuna doğru Irak'ta kendisi için gelişen cesaret kırıcı olaylara rağmen, Türkiye'nin bu politikaya yüklediği önemin Kerkük ve yakın çevresinde önceki yıl Türkmenler ve Kürtler arasında olan kargaşada Türkiye'de halk arasında oluşan infiali kontrol etme sorunuyla değerlendirilebileceği belirtiliyordu⁵⁹.

Bağdat Paktı merkezinin Ankara'ya taşıma kararının alındığı ve ilk resmi toplantının 23 Ekim'de gerçekleştiği belirtilen raporda, daha önce Kıbrıs sorunu nedeniyle gerginleşen ilişkilerin çözümünün ardından, iki ülke arasında geleneksel dostluğun yeniden kurulması için verdiği ağır çabaları bildirmenin mutluluk verici olduğu belirtiliyordu⁶⁰.

⁵³ 1958, s.5.

⁵⁴ 1958, s.6.

⁵⁵ 1958, s.7.

⁵⁶ 1958, s.8.

⁵⁷ 1958, s.9.

⁵⁸ 1958, s.10.

⁵⁹ 1958, s.11.

⁶⁰ 1958, s.12.

Bu bağlamda ilişkilerin iyileşmemesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin olduğunu belirten raporda zamanla ilişkilerin iyileştiği ve kurumlar arası işbirliğinin geniş oranda sağlandığı belirtiliyordu. Rapor British Council'in Ankara'da yeni binasının açılışının TBMM Başkanınca yapılması, İngiliz-Türk Kültürel Anlaşmasınınca öngörülen Karma Komisyonun Aralık'taki ilk toplantısının büyük bir içtenlik havası içinde geçmesi, Türk okullarına İngiliz öğretmenlerin işe alımı konusunda resmi yardım talebi, İngiltere'ye olan Türk güveninin yıl sonu itibarıyla tazelendiğini ve Türk Hükümetinin İngiliz Hükümetiyle olan ilişkilerini eski rayına oturtma ve hatta ileri götürmeye çok istekli olduğuna işaret etmekteydi⁶¹.

Takip eden 1959 yılı raporlarında bu yılın diğer yıllara göre daha az olaylı geçtiği ve yılın Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs konusundaki mucize anlaşması ile başladığı, Şubat'ta imzalanan Londra Anlaşmasının yürütülmesinin her açıdan ciddi bir çalışma gerektirdiği ve İngiliz-Türk ilişkileri açısından zorlayıcı bir kapsamının olmadığı ifade edilmektedir. Türk ve Yunan hükümetlerince yeni bir dostluk ortamı oluşturulmasının amaçlanan hedefin gerçekleşebileceğini gösterdiği, anlaşmanın yürütülmesi ile ilgili pratik engellerin aşıldığı, diğer kısımların daha büyük zorluklara yol açabileceği ifade edilmekteydi⁶².

Türk hükümetinin Irak'taki yeni hükümetle ilişkilerini sürdürerek dış politikada önemli bir başarı sağladığı, Türkiye'nin Ortadoğu barışına yönelik politikasının son derece ihtiyatlı olduğu ve Mısır ile ilgili şüpheler ve Arap dünyasının bölüneceği kanaatinin, Türk zihninde sabit hale geldiği, bununla birlikte Suriye konusundaki uğraşların biraz eksik görüldüğü, Türkiye'nin bu bölgedeki insanların doğası gereği, Ortadoğu'nun komünizme sürüklenebileceği ihtimalini ciddiye almadığı, Sovyet yayılmasının daha tehlikeli kısmının Nasır ve onun gibi liderler olduğu, bunların ekonomik ve askeri alanda Sovyet yardımı alıp, arkasından kendisi zarar görmeden Sovyetler'den kurtulabileceğini düşündükleri ifade ediliyordu. Türkiye'nin Irak'a yaklaşan komünizmi daha farklı ve az tehlikeli gördüğü, çünkü Mısır'daki sisteme karşı provokasyonlar başlayınca bundan Irak'ın da etkileneceğinin düşünülmediği ifade ediliyordu⁶³.

Rapora göre Türkiye'nin devrim sonrası Irak'la ilişkilerini iyileştirme girişimleri dikkat çekiciydi ve CENTO*'nın da bunu takviye etmek için çalışmaları olmuştur. Bu durumda Türkiye'nin en büyük uğraşı İran'ı batılı müttefiklerin saflarına sokmaya çalışmaktır. İran'ın Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı stratejik ve politik direncini sürdürmesindeki önemin giderek arttığı, Türkiye'nin Şaha ve İranlılara moral vererek bu konunun önemini vurgulamaya devam ettiği, İngiliz hükümetinin bu meseleye ciddi bir emek harcarken, Amerikan hükümetinin İran ve CENTO ile yardımlaşma fikrine gereken ilgiyi göstermediği not ediliyordu. Uzun görüşmelerden sonra Mart ayında Amerika ile CENTO arasında çok taraflı bir anlaşma yapıldığı, Türkiye'nin İran'ın ve Hindistan'ın taleplerinin yumuşatılması ve yorumlanması ile ilgili önemli bir rol oynadığı, CENTO'nun yapılanma sürecinin NATO'nunkine benzer bir şekilde hızlandığı ifade edilmekteydi⁶⁴.

Raporda dikkatle ele alınan bir konu yine Kıbrıs sorunudur. Kıbrıs sorunundaki son durumun İngiltere ve Türkiye'nin çıkarlarının genel olarak benzediği, dikkate değer bir diğer konunun ise, Ortadoğu hakkındaki Türk ve İngiliz fikirlerinin benzerliği olduğu belirtilmektedir. Rapora göre Türkler İngilizce bilmenin kültürel ve ekonomik faydalarına ciddi inanç besliyorlardı. Bunun iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da güçlenmesi için iyi bir fırsat olduğu, İngiliz hükümetinin, Türklerin beklediğinin aksine onlara ekonomik yardımda bulunmaması sebebiyle, iyi ilişkilerin uzun ömürlü olmadığı, devamla “*Bu kabul görmeyeceğimiz bir yere girmek için neden efor ve para sarf etmemiz gerektiği ile ilgili bir*

⁶¹ 1958, s.13.

⁶² PRO.FO/371/15030 XC 190292, 1959, s.1.

⁶³ 1959, s.2.

* Bağdat Paketi'nin adı 20 Ağustos 1959'da CENTO (Central Treaty Organization)'ya çevrilmiştir.

⁶⁴ 1959, s.3.

bulmacaydı” deniliyordu. İngiltere ekonomik iş birliği ve kültürel gelişme adına bütün tekliflerini yapmış ve zaman harcamıştı⁶⁵.

Raporda Amerikan etkisi konusu da önceki yıllarda olduğu gibi ele alınıyordu. Bu yılın ülkedeki Amerikalılar için son derece güç bir dönem olduğu, on üç bin civarında Amerikalı asker ve sivil personelin olduğu, Türkiye’nin ileriki yardım isteklerinin şu ana kadarkilerden daha fazla olacağı, Amerikan yardımları memnuniyetle karşılanırsa da, uygarlığının aynı derecede hoş karşılanmadığı ifade ediliyordu. Sovyetlerin coğrafi olarak bir denge faktörü olarak görüldüğü, Türklerin daha fazla Sovyet karşıtı olduğu için, daha az Amerikan karşıtı oldukları ve coğrafi konumları ile politik sadakatlerini göz önüne aldıklarında, Amerikan mallarını ve askeri desteği konusunda kararlı göründükleri ifade edilmekteydi⁶⁶.

Raporun sonunda yapılan değerlendirmeler Türkiye’nin uzun vadeli dış politik duruşu açısından kayda değer notlar içermekteydi. Buna göre *“Türkiye yıl sonunda politik beceri isteyen ince bir testle karşı karşıya kaldı. Bu sorunun nedeni Sovyetler ve Batı arasında gelişen barış ortamıydı. Endüstriyel gelişmeler ve istenen seviyelerdeki ekonomik yardımlar, Sovyetlere karşı yapılan savunma ile doğru orantılıydı. Batının değersiz bir kopyası olmak yerine Türkiye’nin geleceği Türkler olmalı, eğer bu anlayış doğruysa, Türkiye mevcut ittifaklarının devamı için her alanda rıza göstermemeliydi. Sovyetlere karşı savunma fikrinin baskınlığı daha uzun sürmeyecektir. Batılı güçler bu savunmayı mevcut düzendeki kadar doyurucu seviyede sağlamaya daha uzun süre sıcak bakmamaktadır. Türkiye ekonomik değerlerini gereken seviyede tutamazsa, sadece batı yardımları ile bunu yapamadığını hissederse Türkiye doğuya daha yakın durabilir. Türklerin kesin çerçevede büyümesi, Türk-Batı demokrasileri arasında ciddi uyum bozukluklarına yol açabilir”*⁶⁷.

Demokrat Parti döneminde Türkiye’nin uyguladığı dış politika aslında temelde Türkiye’nin daha önceki dış politik tutumuna paralel olmakla birlikte yavaş yavaş tarafsızlık politikasının terk edilerek İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen yeni dünya düzeninde batı blokuna yönelme şeklinde gerçekleştirilmiştir. DP, CHP’den daha aktif bir politika izleyerek batısında ve doğusunda gelişebilecek olası tehditleri bertaraf etmek amacıyla Balkan Paktının ve Bağdat Paktının kurulmasında öncü bir rol oynamış ve bir anlamda Atatürk döneminde uygulanan dış politika ilkelerine de sadık kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen Sovyet tehdidine karşı NATO ekseninde her geçen gün “batıcı” politikalar izleyerek özellikle Amerika’ya çok yakın bir duruş sergilemesi batı bloku içinde yer alan İngiltere’yi dahi rahatsız etmiş nitekim bu durum incelenen raporlara da yansımıştır. Amerika ile kurulan yakın ilişkiler siyasi, askeri ve ekonomik alanda işbirliğini beraberinde getirmiş ancak bu yakınlığın daha sonraki dönemlerde yerini bağımlılığa bırakması muhalefet tarafından eleştirilen konulardan biri olmuştur. Bu dönemde Kıbrıs sorunu konusunda da başlangıçta adada İngiliz hakimiyetinin devamı konusundaki anlayış sürerken, Yunanistan’ın Kıbrıs’ı kendisine bağlamak istemesi adadaki Türkler ve Rumlar arasında yaşanan gerginliği artırmış ve 1950’lerin ortalarına gelindiğinde Türk hükümeti bu konudaki yaklaşımını değiştirerek “taksim” fikrinin hayata geçirilmesi üzerinde durmuştur. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında bir sorun olarak çözülmeye çalışılan Kıbrıs meselesi Türklerin daha önceki tecrübelerinin etkisiyle zaman zaman İngiltere’ye olan güvensizliğe ve Türk-İngiliz ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmış ancak DP döneminin sonlarına doğru yapılan Londra ve Zürih anlaşmalarıyla bu sorun geçici de olsa çözüme kavuşturulmuştur. İngiliz Büyükelçilik raporları genel olarak değerlendirildiğinde iki ülke arasında kurulmaya çalışılan siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilere katkı yapma amacı taşıdığı, ancak doğası gereği İngiliz çıkarlarını korumaya yönelik bir tutum takınıldığı görülmektedir.

⁶⁵ 1959, s.4.

⁶⁶ 1959, s.4.

⁶⁷ 1959, s.5.